

Ivanka MILIČEVIĆ CAPEK

U SPOMEN NA DR. ĐURU BASLERA I NJEGOV RAD NA POLJU KASNOANTIČKE ARHITEKTURE U BOSNI I HERCEGOVINI

Uvod

Posvećenost dr. Đure Baslera arheološkoj znanosti nemjerljiva je uobičajenim profesionalnim kriterijima, a njegova široka naobrazba, neiscrpna ljudska znatiželja i naporan rad, rezultirali su bogatim znanstvenim opusom i doprinijeli rasvjetljavanju dijela tajanstvenog svijeta prethodnih civilizacija, od pretpovijesnih kultura, preko antičke do kasnosrednjovjekovne baštine.

Arhitektura, kao odraz materijaliziranog ljudskog duha, tema kojoj je dr. Basler posvetio veliki dio svoga profesionalnog života. Zahvaljujući njegovim stručnim i znanstvenim radovima na polju arhitekture, posebno kasnoantičke, odnosno ranokršćanske, kako sakralne, tako i profane, a u nedostatku povijesnih vrela, možemo sagledati područje današnje BiH u začecima postanka europske civilizacije. Iz arhitekture, iz načina i stila gradnje naselja, utvrda i kulturnih građevina iščitavaju se društveni, ekonomski i religijski odnosi određene epohe.

Kao sinteza dugogodišnjih istraživanja dr. Baslera nastala su dva sintetska djela o graditeljskoj baštini na našem području *Arhitektura kasnoantičkog doba u BiH*, 1972. i *Kršćanska arheologija*, 1980. god., te prilog o kasnoantičkom dobu u *Kulturnoj istoriji BiH od najstarijih vremena do pada ovih zemalja pod osmansku vlast*, 1984. god.

U spomen na lik i djelo Đure Baslera, ovoga eminentnog znanstvenika, jednog od doajena b-h arheologije, čiji su radovi, iako arheološka znanost ide dalje, polazište za bavljenje problematikom kasne antike u našim krajevima, donosim ovom prigodom reinterpretiranu sintezu na temu povijesnih prilika i sepulkralne arhitekture ranokršćanskog razdoblja.

Povijesno-prostorni okvir zbivanja u unutrašnjosti provincije Dalmacije u vrijeme seobe naroda

Područje današnje BiH, izuzev njezinog najsjevernijeg dijela, prostorno se poklapa s teritorijem koji je obuhvaćao unutrašnjost rimske provincije Dalmacije. Uza sjeverne i istočne granice provincije, planinsko zaleđe provincije Dalmacije je dočekalo veliki val seoba barbarskih naroda, ubojstvo maloljetnog cara Romula Augustula 476. god. i krah Zapadnog Rimskog Carstva.¹ Granica rimske provincije Dalmacije tekla je od rijeke Raše u Istri na zapadu, istočna granica je obuhvaćala porječje rijeke Drine uključujući njezine desne pritoke, dok ostaje nedoumica kuda je točno tekla sjeverna granica provincije Dalmacije prema Panoniji na ovom području. Je li to linija koja je prolazila južno od Velike Kladuše preko Kozare do neutvrđene putne stanice *Ad Fines* (Mahovljani, Laktaši ili Bosanska Gradiška), pa sjevernije od Doboja do ušća Save u Dunav ili je granica tekla južno od Karlovca i Velike Kladuše, sjeverno od Starog Majdana i Sanskog Mosta, te južno od Banje Luke do ušća Save u Dunav. Noviji autori smatraju da je granica išla još južnije linijom Drvar - Mrkonjić Grad - Zavidovići - Valjevo - Lapovo, a I. Bojanovski je smješta južno od Sanskog Mosta, Banje Luke, Doboja i Drinjače, te po sjevernim padinama dinarskih planina, od Grmeča preko Vlačića i Romanije do sliva Kolubare i Zapadne Morave.²

Povijesni podaci, koji se odnose na unutrašnjost Dalmacije tijekom 5. i 6. st., potječu od malobrojnih izvora koji se odnose na ovu provinciju. Epoha seobe naroda, kasnoantičko ili ranobizantijsko doba u povijesnim izvorima šturo i rijetko se spominje.

Osnovni izvor *Nottia dignitatum* (*Upravna struktura carstva*), nastao između 379. i 406.-408. god., sastoji se od dijelova pisanih u različito vrijeme. U njemu je ustroj administrativne uprave dat u opisu ureda (*officium*) dalmatinskog namjesnika.³

Upravni sustav utemeljen je još Dioklecijanovim reformama, a unaprijeđen Konstantinovim radikalnim mjerama. Vojna uprava je odvojena od civilne, smanjen je opseg provincijskih jedinica i između provincijskih namjesnika nalazila su se dva visoka činovnika pretorijanski prefekt i vikar.

Provincija Dalmacija krajem 4. st. (395./396.) pripadala je dijecezi Ilirik. Na čelu provincije sa sjedištem u Saloni stajao je prezes (*praesides*), carski namjesnik, koji je bio isključivo civilni upravitelj nadležan za sudstvo,

¹ Đ. BASLER, 1972., 9.

² I. BOJANOVSKI, 1988., 325-330.

³ J. FERLUGA, 1957., 9 i dr.

poreze i sl. Namjesnika je imenovao car i on je imao najveću vlast poslije cara, ali samo u granicama provincije. Ured prezesa bio je sastavljen od nižih činovnika zaduženih za određeni djelokrug.

Dalmacija nije imala vojnu već samo civilnu administraciju. Za razliku od ostalih provincija ilirske dijeceze Dalmacija je bila neposredno podčinjena prefektu pretorija Italije. Ovaj privilegirani položaj vjerojatno je dobila kao rodni kraj cara Dioklecijana.

Prema pretpostavkama povjesničara početkom 4. st. namjesnik Dalmacije bio je Tarquinius, sredinom 4. st. Flavius Julius Rufinus Sarmentius o kojem svjedoči natpis, dok je sredinom 5. st. vladao Macrinus. Pred kraj 5. i početkom 6. st. na čelu provincije stajao je Apollonius Foebadius.⁴

Iako se nalazila najvećim dijelom izvan glavnih pravaca kretanja barbarskih naroda, koji su od provale Huna kroz vrata naroda 375. god. nezaustavljivo nadirali k zapadu, ni ovaj dio Dalmacije nije ostao pošteđen rušilačkih posljedica seobe naroda.

God. 437. Dalmacija je ušla u okvir prefektore pretorija istočnog Ilirika, nakon vjenčanja Valentijana III. i Licinije Evdokije, kćerke Teodozija II. Regentica Zapada Galla Placidia provinciju je ustupila Carigradu smatrajući da se Istok bolje odupire barbarskim najezdama.

Pod Marcelinom, koji se 454. god. odrekao poslušnosti caru i uspostavio vlastitu upravu u Dalmaciji, odnosi između provincije i Carigrada imaju karakter saveza i formalne ovisnosti. Da je ovisnost bila samo formalna, vidi se iz Marcelinove titule *Occidentis Patricius*. Došlo je i do promjene u vojnoj upravi, jer je Marcelin imao jaku vojsku s kojom je ratovao protiv barbara na strani Istočnog Rimskog Carstva. Za vrijeme jednog takvog vojnog saveza u ratu protiv Vandala 467. i 468. god. Marcelin je ubijen na Siciliji. Naslijedio ga je njegov nećak Julijan Nepot, koji 474. god. postaje carem Zapadnog Rimskog Carstva. S njim se i Dalmacija vraća pod okrilje zapadne krune. Već 475. god. Julijan Nepot pred Panoncem Orestom bježi u Salonu, kojom vlada do svoje smrti 480. god., priznat u Carigradu kao car zapadnoga dijela carstva. Orest je uz pomoć Herula na prijestolje zapadnog carstva postavio svoga maloljetnog sina Romula Augustula 31. listopada 475., a on se povukao u palaču kod Salone. Odoakar, sin Orestova prijatelja s hunskog dvora, svrgnuo je novoproglášenog cara krajem kolovoza 476., a Oresta dao ubiti. Tek 482. god., nakon jednogodišnjeg rata, otimač rimskoga prijestolja Skir Odoakar, ove krajeve podčinjava svojoj vlasti. Car Zenon (474.-491.) naveo je Istočne Gote protiv Odoakara, pa su ovi pod Teodorikom krenuli na Italiju. Prvo su

⁴ Isti, 1957., 20.

svladani Odoakarovi saveznici Gepidi na prostoru između Vinkovaca i Vukovara. Nakon Odoakarove smrti 493. god. provincija Dalmacija dolazi pod neposrednu upravu istočnogotskog kralja Teodorika, koji spaja provincije Dalmaciju i Saviju u jedinstvenu upravnu jedinicu sa sjedištem u Saloni. Kratkotrajna epizoda vlasti skirskog uzurpatora Odoakara (481.-493.), uključivši i kasnorimsku panonsku Saviju, nije ostavila arheološke tragove, ali je vrijeme vladavine Teodorika Velikog (493.-526.) i njegovih nasljednika u Italiji relativno dobro arheološki dokumentirano.⁵

Nakon dugoga razdoblja ratova pod Teodorikovom vlašću ovo područje proživljava godine mira i napretka. Obnavljaju se rudnici željeza oko gornjega Vrbasa, Sane i Japre, a prometnice sigurno spajaju Istok i Zapad. Tako je Kasiodor zabilježio da Teodorik 508. god. u ove krajeve šalje poslanstvo na čelu s komesom Simonom u cilju unaprjeđenja rudarstva i uspostavljanja poreza na trgovinu od 4 % (*siliquaticum*),⁶ a apulski biskup German putuje za Carigrad cestom preko Delminija, današnjeg Tomislavgrada.⁷ Na salonitanskim koncilima 530. i 533. god. prisustvuje i Andrija, biskup u još uvijek sa sigurnošću neubiciranoj Bistua Nova.⁸

Dalmacija je pod Odoakarom, pa Teodorikom formalno pripadala istočnom carstvu. Odoakar i Teodorik smatrani su carevim opunomoćenicima. Postojao je princeps, glavni rimski činovnik za rimsko stanovništvo, bivši zamjenik prezesa. Za rimsko stanovništvo vrijedili su rimski zakoni. Vojna uprava je bila isključivo gotska i samo su barbari mogli nositi oružje. Na čelu provincije stajao je gotski comes kraljev predstavnik. Pored njega upravljali su rimski namjesnici koji su zadržali stare nazive. Dalmacija i Savija su spojene u jednu upravnu jedinicu sa sjedištem u Saloni. God. 525./526. spominje se neki Epifan kao *consularis provinciae Dalmatie*, više rangiran od ranijih presidesa.⁹

Otada ovo područje počinju naseljavati Istočni Goti, ali su oni ipak ostali manjina u odnosu na autohtono kasnoantičko stanovništvo. Zajedno s Gotima naselio se i određeni broj njihovih germanskih podanika, koji su većinom služili u vojsci. Na temelju arheoloških nalaza dosad su se izdvojili Gepidi i Alamani, što ne isključuje i pripadnike drugih etničkih skupina.¹⁰

⁵ J. FERLUGA, 1957., 21-26; Đ. BASLER, 1972., 9-20; A. UGLEŠIĆ, 1996., 25-33.

⁶ A. UGLEŠIĆ, 1996., 27.

⁷ Đ. BASLER, 1972., 17.

⁸ ISTI, 1972., 18.

⁹ J. FERLUGA, 1952., 23, 24.

¹⁰ A. UGLEŠIĆ, 1991., 28.

Prema nekim mišljenjima koristeći se ratom Bizanta i Istočnih Gota Langobardi su zauzeli prostor između Bosne i Drine,¹¹ ali za to nema arheoloških potvrda.

Tijekom Justinijanove rekonkviste rimska provincija Dalmacija je vraćena Bizantu 537. god. Izuzev jedne provale u okolici Makarske 549. god. Istočni Goti se više ne pojavljuju u Dalmaciji, a nakon 555. god. zauvijek nestaju s povijesne scene.¹²

O događajima krajem 6. i početkom 7. st. saznajemo ponešto iz pisama pape Grgura od 593. do 598. god., koji kao tadašnjeg upravitelja Dalmacije navodi prokonzula Marcelina. Prokonzuli su bili civilni i vojni zapovjednici, skupljali su poreze, vršili sudske dužnosti itd. Justinijan je radikalno reformirao upravni sustav. Međutim, nakon njega središnja vlast slabi što se vidi i po tome što prokonzule od 554., odnosno 569. god. biraju biskupi i magnati. Tako se 549. god. spominje da Klaudijan, vojni namjesnik Salone, organizira policiju sastavljenu od građana, koji bi čuvali bizantijsku granicu.¹³

Padom Narone i Salone oko 625. god. završava se kasnonoantičko razdoblje i počinje doba slavenske dominacije.

Crkva u Dalmaciji oduvijek je potpadala pod crkvenu jurisdikciju Rima. Kršćanstvo se u provinciji Dalmaciji proširilo vrlo rano, još u prvim stoljećima poslije Krista posredstvom učenika apostola Pavla. U Poslanici Rimljanima navodi se da je Pavao kršćanstvo proširio do Ilirika, a u Drugoj poslanici Timoteju da je Tita poslao u Dalmaciju.¹⁴ Materijalnih tragova o tome nema prije sredine 3. st., ito u primorskom dijelu provincije. Crkvena središta u unutrašnjosti Dalmacije, poznata na osnovi arheološko-epigrafske građe i na osnovi potpisa biskupa na salonitanskim saborima 530. i 533. god., jesu *Baloie* (Šipovo?), *Bistue* (Zenica), *Martari* (Mostar, Cim?), *Sarsenterum* (Aržano?). Krajem 6. st. spominje se još i Delminium, ubiciran na području današnjeg Tomislavgrada.¹⁵ Međutim, u 4. st. ovaj prostor je bio pod jurisdikcijom naronitanske biskupije. Za vrijeme istočnogotske države kršćanstvo i arijanizam nesumnjivo su koegzistirali, ali o arijanskoj crkvenoj arhitekturi ne znamo ništa. Arijanici i katolici su se pokapali na zajedničkim grobljima.

Pad Sirmija 582. god. otvorio je avaro-slavenskim plemenima put u unutrašnjost provincije Dalmacije. Njihov rušilački i pljačkaški pohod

¹¹ Đ. BASLER, 1972., 18.

¹² A. UGLEŠIĆ, 32-33.

¹³ J. FERLUGA, 1957., 29-30.

¹⁴ N. CAMBI, 2002., 208.

¹⁵ N. CAMBI, 2002., 209.

gotovo je posve uništio urbane cjeline i groblja kasne antike u unutrašnjosti provincije, dok su opstali samo gradovi uz more i na otocima. Doseljeni Hrvati asimilirajući autohtono romanizirano starosjedilačko stanovništvo od njega su preuzeli mnoga dostignuća antičke civilizacije i kršćanstvo. Bizantski car Konstantin Porfirogenet sredinom 10. st. u djelu *De administrando imperio* (O upravljanju carstvom) prvi donosi podatak o postojanju organiziranih društvenih zajednica na ovom prostoru, a vrijeme doseljenja Hrvata smješta u doba vladavine cara Heraklija (610.-641.). Arheološki nalazi franačke provenijencije s teritorija unutrašnjosti rimske provincije Dalmacije (Mogorjelo, Gornji Vrbljani, Mostar - Zahum), svjedoče o intenzivnom životu u ovim krajevima i pod hrvatskom dominacijom sve do pojave dalmatinsko-hrvatske kulturne grupe u 9. st.

Kasnoantička sepulkralna arhitektura u Bosni i Hercegovini

Iako je stanje istraženosti nekropola i grobne arhitekture iz razdoblja velike seobe naroda, tj. vremena od 4. do 6. st. u BiH relativno slabo, zastupljeni su svi tipovi ukopa karakteristični za kasnoantičko razdoblje na širem prostoru: groblja na redove i pojedinačni grobovi. Pojedinačni grobovi su tipa grobnica na svod, tipa groba pokrivenog tegulama ili kamenim pločama na dvije vode i sarkofaga. Najčešća orijentacija grobova jest istok - zapad s glavom na zapadu i pogledom prema izlazećem suncu, simbolu Krista. I germanski grobovi su orijentirani istok - zapad, što su germanska plemena preuzela od kasnoantičkog stanovništva tijekom njihova boravka u Podunavlju. Najčešći tip groba je ukop u običnoj zemljanoj raci, što je široko rasprostranjen način pokapanja na čitavom euroazijskom prostoru tijekom epohe seobe naroda. Uz istovremeno sahranjivanje u голу zemlju pojavljuju se drveni zaštitni grobni okviri. Nalazi čavala u grobu ukazuju u nekim slučajevima na ukop u drvenom sanduku. U ovom razdoblju je nastavljena i tradicija kasnorimskog pokapanja u sarkofazima i grobovima pod tegulama, ali se javljaju i novi tipovi sahranjivanja: groblja na redove i zidane grobnice na svod. Groblja na redove obilježavaju germansku tradiciju sahranjivanja, ali na tri istražena groblja na redove u BiH, u Rakovčanima, Koritima i manje u Mihaljevićima prevladava kasnoantički etnički supstrat. Tek pojedinim grobovima na osnovi nalaza nakita i dijelova nošnje možemo odrediti germansku etničku pripadnost. Iako je starija literatura zbog pripadnosti ovih krajeva istočnogotskom kraljevstvu većinu grobnih nalaza seobe naroda pripisivala Gotima, Teodorikova zabrana polaganja zlata i srebra u grobove i odsustvo oružja u njima, dozvoljava nam identificiranje istočnogotskih grobova samo na temelju dijelova ženske nošnje: para fibula i pojasne kopče, te

manje karakterističnog nakita. Grobni prilozi oružja, sjekira i noževa ukazuju na prisutstvo drugih barbarskih naroda, posebno Alamana zbog karakterističnih okova torbice.

Poseban tip groba jesu grobnice s bačvastim svodom, koje su gotovo u pravilu prateći objekt ranokršćanskim crkvama. Dosada je u BiH registrirano oko 60 grobnica na svod, koje su vjerojatno bile obiteljske grobnice višega društvenog sloja, možda vlasnika imanja na kojem je podignuta crkva. Ovaj tip luksuznih grobova podrijetlo vuče iz Mezopotamije i Sirije i raširen je na cijelom prostoru rimske provincije Dalmacije. Navodno ih je u ove krajeve donio salonitanski biskup Primus, sinovac sv. Dujma, podrijetlom s Orijenta, te im se ishodištem smatra Salona.¹⁶ Grobnice su uglavnom orijentirane I - Z, s mogućim odstupanjem JI - SZ. Građene su od tesanog kamena sa svodom od sedre, često ožbukane unutrašnjosti. Pokojnici su bili polagani na kamene ležajeve ili na golu zemlju. Grobnice su često bile naknadno otvarane i pljačkane, što može biti razlog oskudnosti nalaza. Kasnoantičke presvođene grobnice u nekim slučajevima poslužile su za naknadni ukop germanskog i slavenskog stanovništva. Općenito govoreći grobni nalazi i prilozi su rijetki.

BiH od 4. do 6. st. svojim najvećim dijelom, izuzevši Posavinu, nalazila se u granicama rimske provincije Dalmacije, nastanjena autohtonim kasnoantičkim romaniziranim stanovništvom i germanskim došljacima pristiglima u valu velike seobe naroda, uglavnom već pokrštenima. U zaleđu provincijskih kulturnih i vjerskih središta Salone i Narone, sudeći po arheološkim tragovima, na seoskim imanjima održavao se relativno visok kulturni i ekonomski standard.

Širenjem kršćanstva i njegovim primatom nakon Teodozijeve zabrane poganskih kultova 391. god. uz tradicionalne kasnoantičke načine pokapanja nastaju novi tipovi sepulkralne arhitekture. Njihov smještaj u ranokršćanskim crkvama i oko njih, te kontinuitet pokapanja sve do današnjih dana ne ostavlja dvojbe oko religijske pripadnosti graditelja, iako na njima i u njima najčešće izostaje kršćanska simbolika, što se djelomično može objasniti pljačkama grobova.

Sahranjivanje u sarkofazima (Han - Potoci) i grobnicama na svod, te u mauzolejima (Gornje Turbe, Zelenikovac) bilo je statusni simbol imućnijeg stanovništva, koje je gradnjom za to vrijeme skupocjenih i graditeljski složenih obiteljskih grobnica osiguravalo vječno počivalište u obliku vječne kuće u skladu s novim religijskim shvaćanjima. Običan puk i dalje se pokapao na grobljima na redove i u grobovima pod tegulama ili pod kamenim pločama.

¹⁶ V. PAŠKAVALIN, 1959., 159.

Na cjelokupnom prostoru BiH na osnovi literature i vlastitih rekognosciranja evidentirala sam oko 60 lokaliteta s grobnicama na svod, od koji se na nekim pojavljuje više od jedne grobnice. Položaj grobnica na svod u odnosu na ranokršćansku crkvu u okviru koje su se po pravilu nalazile mogao je biti različit, kao i njihov vremenski odnos. Dok situacija na nekim nalazištima upućuje da su bazilike nastale nad starijim grobnicama, koje su zadržale funkciju (Varvara), slično salonitanskom običaju vezanom uz kult mučenika, to u unutrašnjosti provincije Dalmacije sigurno nije bilo pravilo. Grobnice su se gradile i naknadno uz već postojeće ranokršćanske bazilike.

Jedini razlog nemogućnosti povezivanja pojedinih slučajno otkrivenih grobnica s crkvenom arhitekturom jest izostanak sustavnih arheoloških istraživanja.

Grobnice na svod ostale su u funkciji sve do kasnoga srednjeg vijeka, o čemu nam svjedoče nalazi grobnica ispod stećaka na seoskim grobljima u Belenićima, Glumini i Gornjem Hrasnu. Usmeni podaci o sličnim grobnicama koje nisam uspjela provjeriti na terenu odnose se na lokalitete stećaka Kruševo kod Mostara (grobnica zazidana) i Ploče u Krehin Gracu kod Čitluka, te seosko groblje u Trnčini (Ravno). Svjedočanstvo kontinuiranog pokapanja od prapočetaka kršćanstva do danas pruža i mauzolej u Donjem Zelenikovcu, u čijoj se grobnoj komori novopridošlo stanovništvo sahranjivalo po predaji još u 18. i 19. st. Suvremena seoska groblja na prostoru donje Hercegovine nastala su uz nekropole stećaka, a nekropole stećaka po svemu sudeći nastale su na ranokršćanskim grobljima. Kontinuitet sahranjivanja na spomenuta tri groblja, koji se može pratiti tijekom tisuću i pol godina nepoznat je u stručnoj literaturi, a grobnice na svod ispod stećaka nitko od ranijih istraživača nije registrirao.

Groblja na redove, karakteristična za razdoblje seobe naroda, otkrivena su i sustavno istražena na svega tri lokaliteta u BiH: Mihaljevići - Varošite kod Sarajeva, Rakovčani - Bošnjica voće kod Prijedora i Korita - Gradina kod Tomislavgrada. Na tim grobljima najbrojniji su nalazi koji su pripadali autohtonom kasnoantičkom stanovništvu, dok je manji dio nalaza germanskog podrijetla. Osim navedenih, sustavno istraženih grobalja na prostoru BiH iz vremena seobe naroda utvrđeni su ostaci još nekoliko grobalja, Han - Potoci kod Mostara, Pećinska Rika - Gornje Pećine kod Travnika, koja su uz kasnoantički materijal dala i materijal germanske provenijencije.

Dok se u starijoj literaturi ovaj germanski etnički supstrat smatrao isključivo istočnogotskim, vezano za ulazak ovih prostora u granice Istočnogotskog Kraljevstva (493.-536.), arheološki nalazi upućuju i na prisutstvo drugih germanskih etničkih skupina, prvenstveno Alamana. Tipičan alamanski materijal, lučni okovi torbica, nađen je u grobu 60 u Koritima i grobovima 16, 43 i 57 u Rakovčanima, te u grobnici na svod u Đelilovcu

kod Travnika i u Mogorjelu. Za Alamane je karakterističan ukop u poludeblu i pojava drvenih zaštitnih okvira.

Dokaz o boravku Alamana na ovim prostorima mogao bi biti otkriće runskog natpisa, futharka iz Breze, kojem su germanisti H. Arntz i H. Zeiss pripisali isključivo zapadnogermanski karakter, ito vjerojatno alamanski. Međutim, kako je izostao potpun izvještaj s ovoga do kraja neistraženog lokaliteta, o tome možemo govoriti samo hipotetički.¹⁷

Prisutstvo Istočnih Gota potvrđuju grobni nalazi u Han Potocima - Vrbi kod Mostara, Pećinska Rika - Gornje Pećine kod Travnika i Mihaljevići - Varošište kod Sarajeva. Ovi grobovi su determinirani kao istočnogotski na osnovi karakterističnog ženskog nakita s kraja 5. i prve polovice 6. st.

Istočni Goti su na ovom području pokojnike sahranjivali najčešće u običnim zemljanim rakama, dok je u Han - Potocima za ukop poslužio kasnoantički sarkofag. Orijehtaciju grobova istok - zapad (glava na zapadu) germanski su narodi preuzeli od autohtonog stanovništva za vrijeme boravka u Panoniji.

Grob iz Han - Potoka s dva istočnogotska ukopa za koje su naknadno iskorišteni rimski sarkofazi dao je jedincati nalaz zlatne garniture iz prve polovice 6. st.: par pozlaćenih lučnih fibula, ogrlicu, par naušnica i amajlijsku kutijicu (bulla). Ovaj nalaz ukazuje da je riječ o pripadnicima višega sloja u Istočnogotskom Kraljevstvu, kojem su od 493. do 536./540. god. pripadali ovi krajevi. Realna je pretpostavka da pektoral s dvjema fibulama u obliku ptica iz Arheološkog muzeja u Zagrebu i prsten s motivom orla iz zbirke pok. kipara Vanje Radauša potječu iz izgubljenog nalaza većega sarkofaga.

Germansku materijalnu kulturu karakterizira polikromni stil i tehnika rovašenja, te zoomorfni motivi u vidu stiliziranih životinjskih glava na krajevima nožica rovašenih lučnih fibula iz Mihaljevića i Pećinske Rike i prikaza ptica grabljivica na pektoralu i prstenu iz Han Potoka.

Ranosrednjovjekovno groblje na redove u Rakovčanima prostire se na slobodnom prostoru, dok su ostala vezana za starije objekte, odnosno za kasnoantičke grobove u Mihaljevićima, antičku arhitekturu u Mogorjelu i prethistorijsku gradinu u Koritima. Osobina ovih grobalja je neujednačenost redova, kao znak začetka ove vrste ukapanja, a ponegdje i terenska situacija.

Nalazišta ranokršćanskih grobnica na svod poklapaju se s granicama rimske provincije Dalmacije, te bi mogli biti reperi koji markiraju neutvrđenu sjevernu granicu provincije Dalmacije prema Panoniji.

¹⁷ I. NIKOLAJEVIĆ, 1967., 100-101.

Postojanje grobnica na svod nije zabilježeno u sjevernoj Bosni. Najsjeverniji lokaliteti su Bosanski Novi na zapadu i Zvornik na istoku Bosne, te bi se na tom potezu trebala tražiti sjeverna granica rimske provincije Dalmacije.

Sažetak

Arhitektura, kao odraz materijaliziranog ljudskog duha, jest tema kojoj je dr. Basler posvetio veliki dio svoga profesionalnog života. Zahvaljujući njegovim stručnim i znanstvenim radovima na području arhitekture, posebno kasnoantičke, odnosno ranokršćanske, kako sakralne, tako i profane, a u nedostatku povijesnih vrela, možemo sagledati područje današnje BiH u začecima postanka europske civilizacije. Iz arhitekture, iz načina i stila gradnje naselja, utvrda i kulturnih građevina iščitavaju se društveni, ekonomski i religijski odnosi određene epohe.

Kao sinteza dugogodišnjih istraživanja dr. Baslera nastala su dva sintetska djela o graditeljskoj baštini na našem području *Arhitektura kasnoantičkog doba u BiH*, 1972. i *Kršćanska arheologija*, 1980. god., te prilog o kasnoantičkom dobu u *Kulturnoj istoriji BiH od najstarijih vremena do pada ovih zemalja pod osmansku vlast*, 1984. god.

Literatura

Đ. BASLER, *Arhitektura kasnoantičkog doba u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo 1972.

N. CAMBI, *Antika, Kasnoantička i ranokršćanska civilizacija, Povijest umjetnosti u Hrvatskoj*, knjiga druga, Zagreb 2002.

J. FERLUGA, *Vizantiska uprava u Dalmaciji*, Vizantološki institut, knjiga 6, Beograd 1957.

I. NIKOLAJEVIĆ, *Beleške o nekim problemima ranokršćanske arheologije u Bosni i Hercegovini*, Zbornik radova Vizantološkog instituta 10, Beograd 1967.

V. PAŠKVALIN, *Dva nalaza kasnoantičkih grobova na svod i kratak osvrt na dosadašnje nalaze tih grobnih komora na teritoriji BiH*, Glasnik zemaljskog muzeja u Sarajevu, n.s., 14., Sarajevo 1959.

A. UGLEŠIĆ, *Rimska provincija Dalmacija pod vlašću Istočnih Gota*, Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru 30 (17), Zadar 1992.

ISTI, *Nazočnost istočnih Gota u jugoistočnoj Europi u svijetlu arheološke i povijesne izvorne građe*, Disertacija, Zadar 1996.